

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 14 (2015)

Παραγωγή φρασεολογισμών από ελληνόφωνα παιδιά (5-7 ετών): στοιχεία από τον αυθόρμητο παιδικό λόγο

Ελένη Μότσιου (Eleni Motsiou)

doi: [10.12681/icw.17942](https://doi.org/10.12681/icw.17942)

Copyright © 2018, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μότσιου (Eleni Motsiou) Ε. (2015). Παραγωγή φρασεολογισμών από ελληνόφωνα παιδιά (5-7 ετών): στοιχεία από τον αυθόρμητο παιδικό λόγο. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 14, 38–47. <https://doi.org/10.12681/icw.17942>

Ελένη Μότσιου

Λέκτορας, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

tulitsa@yahoo.com, emotsiou@uth.gr

Παραγωγή φρασεολογισμών από ελληνόφωνα παιδιά (5-7 ετών): στοιχεία από τον αυθόρμητο παιδικό λόγο

Περίληψη

Η μελέτη εξετάζει την παραγωγή φρασεολογισμών (ιδιωτισμών, περιορισμένων συμπαραθέσεων, συμβατικοποιημένων παρομοιώσεων κτλ) από ελληνόφωνα παιδιά ηλικίας 5 έως 7 ετών. Τα δεδομένα που παρουσιάζονται αποτελούν προϊόν καταγραφής αυθόρμητου παιδικού λόγου και έχουν ταξινομηθεί σε κατηγορίες, οι οποίες εντοπίζονται και σε άλλες γλώσσες (ρωσικά). Το υλικό μας επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας αναπτυγμένης μη κυριολεκτικής ικανότητας σε πρώιμη ηλικία και τη δυνατότητα χρήσης της σημασιακής ανάλυσης από τα παιδιά ως στρατηγικής, χωρίς την οποία δε θα ήταν εφικτή η κατανόηση, αλλά και η παραγωγή μη κυριολεκτικών - ιδιωτισμικών εκφράσεων στις παραπάνω ηλικίες. Τα συμπεράσματα είναι συμβατά με πολλές νεότερες έρευνες που αφορούν την πρώιμη κατανόηση των μη κυριολεκτικών εκφράσεων· η παρούσα μελέτη συμπληρώνει την εικόνα της ανάπτυξης της μη κυριολεκτικής ικανότητας σε μικρά παιδιά, και κυρίως από την πλευρά της παραγωγής-χρήσης των φρασεολογισμών, όπου τα δεδομένα είναι πολύ λιγότερα.

Λέξεις-κλειδιά: παραγωγή φρασεολογισμών, σημασιακή ανάλυση, ανάπτυξη μη κυριολεξίας.

Children's spontaneous production of phrasemes: evidence from Greek-speaking children (ages 5 to 7)

Abstract

This study explored the production of phrasemes (idioms, restricted collocations, conventionalized similes and the like) collected from the spontaneous speech of Greek-speaking children aged 5 – 7. The classification and analysis of phrasemes in children's speech imply that even young children can use many idiomatic expressions as such, since there are indications that the internal semantics are used, even if the meanings or forms are not always coincide with the adult ones. The findings, consistent with a body of relevant research, are also discussed with respect to the early development of a non-literal competence in general.

Keywords: production of phrasemes, semantic analysis, development of non-literal competence.

1. Εισαγωγή: οι φρασεολογισμοί και η ανάπτυξη της γλώσσας

Παραδοσιακά οι φρασεολογισμοί¹, και ιδιαίτερα η κεντρική τους κατηγορία, αυτή των ιδιωτισμών, αντιμετωπίζονται ως λεξικά σύνολα των οποίων η σημασία δεν προσδιορίζεται ολοκληρωτικά βάσει των συστατικών τους, και υπάρχει διάσταση ανάμεσα σε αυτό που λέγεται (κυριολεκτική ερμηνεία) και σε αυτό που εννοείται (μη κυριολεκτική ερμηνεία, λ.χ. *σπάω τα νεύρα, ρίχνω στάχτη στα μάτια* κτλ.) (Swinney & Cutler, 1979). Επομένως, η γνώση των κυριολεκτικών σημασιών των συστατικών ενός φρασεολογισμού δε συνεπάγεται αυτόματα την επιτυχή εξαγωγή της ιδιωτισμικής σημασίας του (δηλ. της μη κυριολεκτικής σημασίας που δεν προκύπτει από το άθροισμα των σημασιών των συστατικών του σχηματισμού, βλ. και Dobronol'skij & Piirainen, 2005:40). Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, τα παιδιά θα αδυνατούν να ερμηνεύσουν πολλούς φρασεολογισμούς (ειδικά ιδιωτισμούς), επειδή θα πρέπει να τους έχουν απομνημονεύσει ως ιδιαίτερες, 'μεγάλες' λέξεις, χωρίς να προβαίνουν σε σημασιακή ανάλυση των συστατικών τους (Ackerman, 1982).

Στον αντίποδα τοποθετείται η άποψη ότι οι φρασεολογισμοί, ακόμα και πολλοί ιδιωτισμοί, επιδέχονται σημασιακή ανάλυση αφού τουλάχιστον ένα μεγάλο ποσοστό τους εμφανίζει κάποιο βαθμό σημασιακής διαφάνειας (Nunberg, 1979· Gibbs, 1991)· αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος της μη κυριολεκτικής σημασίας ενεργοποιείται και κατανοείται και με τη βοήθεια των κυριολεκτικών σημασιών των συστατικών της έκφρασης (Cacciari & Tabosi, 1998· Titone & Connine, 1999). Άρα, η κατανόηση ακόμα και των ιδιωτισμών πραγματοποιείται και μέσω της σημασιακής ανάλυσης των συστατικών τους, δηλαδή είναι δυνατή (και ενίοτε αναπόφευκτη) η ανάλυση ενός λεξικού συνόλου, που παραδοσιακά θεωρούνταν μη αναλύσιμο.

Οι ψυχολογολογικές έρευνες σε παιδιά επιβεβαιώνουν ότι πολλοί ιδιωτισμοί αναλύονται, αφού ο βαθμός της σημασιακής τους (α)διαφάνειας φαίνεται ότι σχετίζεται με την κατανόηση: τα μικρότερα παιδιά είχαν υψηλότερα ποσοστά σωστής ερμηνείας για φρασεολογισμούς σχετικά διαφανείς σημασιακά και εντός συμφραζομένων, ενώ μεγαλύτερα παιδιά ερμήνευαν παρόμοιες εκφράσεις ακόμα και εκτός συμφραζομένων· ερμήνευαν επιπλέον και αδιαφανείς ιδιωτισμούς (π.χ. *την κάνω, είμαι μέσα*) μέσα σε συμφραζόμενα (Gibbs, 1991). Στην έρευνα των Nippold & Rudzinski (1993) λαμβάνεται υπόψη και ο παράγοντας της συχνότητας εμφάνισης ενός ιδιωτισμού (πόσο οικείος μπορεί να είναι αυτός στα παιδιά), ενώ οι Levorato & Cacciari (1995· 1999) επιχειρούν να ελέγξουν την κατανόηση ιδιωτισμών από παιδιά με τη χρήση τεστ που δεν απαιτούν και τη (γλωσσική) ερμηνεία τους (π.χ. με τεστ πολλαπλής επιλογής), επειδή η γλωσσική ανωριμότητα ενδέχεται να αλλοιώσει τη μέτρηση της κατανόησης, εάν αυτή βασιστεί μόνο στην ικανότητα της γλωσσικής απόδοσης-ερμηνείας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι ιδιωτισμοί και, γενικότερα, οι φρασεολογισμοί δεν κατακτώνται πάντα σαν "μεγάλες λέξεις" γιατί αποτελούνται από συστατικά των οποίων η (κυριολεκτική) σημασία συμμετέχει στη σύνθεση της ιδιωτισμικής σημασίας. Τα παιδιά μπορούσαν να αντιληφθούν την ομοιότητα μεταξύ κυριολεκτικού και μη κυριολεκτικού νοήματος και να αναλύσουν σημασιακά τις εκφράσεις: τα υψηλότερα ποσοστά επιτυχίας στην κατανόηση/ερμηνεία των ιδιωτισμικών σημασιών αφορούσαν αυτές που ήταν σχετικά διαφανείς

¹ Ο όρος *φρασεολογισμός* (phrase) χρησιμοποιείται ως ο καταλληλότερος για την αναφορά σε όλα τα είδη συμβατικοποιημένων (στερεότυπων) λεξικών συνόλων (π.χ. παρομοιώσεων, παροιμιών, περιορισμένων συμπαραθέσεων κ.ά.): καλύπτει έτσι και την ειδικότερη κατηγορία των ιδιωτισμών (idioms), δηλ. σύνθετων μονάδων με υψηλό δείκτη ιδιωτισμικότητας της σημασίας και σταθερότητας της μορφής, που αποτελεί κεντρική κατηγορία των φρασεολογισμών (Dobronol'skij & Piirainen, 2005: 30, 39).

(αιτιολογημένες), ενώ τα συμφραζόμενα είχαν καθοριστική σημασία, αφού συνέβαλαν ακόμα και στην κατανόηση αδιαφανών ιδιωτισμών· αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι οι ορισμένοι εντελώς αδιαφανείς ιδιωτισμοί δεν επιδέχονται μια διαφορετική, ολιστική επεξεργασία κατά την κατάκτησή τους (Titone & Connine, 1999).

Επομένως, οι δεξιότητες που απαιτούνται για την κατανόηση ενός μεγάλου μέρους των φρασεολογισμών, είναι τόσο η ικανότητα σημασιακής ανάλυσης όσο και η ικανότητα εξαγωγής συμπερασμάτων για τη σημασία από τα συμφραζόμενα. Οι Levorato & Cacciari (1999) θεωρούν ότι η ικανότητα σημασιακής ανάλυσης αναπτύσσεται και ωριμάζει σταδιακά, άρα είναι πιο βασική και αποτελεσματική για μεγαλύτερα παιδιά, ενώ τα μικρότερα βασίζονται περισσότερο στα συμφραζόμενα. Ο προσδιορισμός της ηλικίας στην οποία η ικανότητα σημασιακής ανάλυσης αποτελεί μια αποτελεσματική τακτική, αποτελεί σημείο διαφωνιών: ένα μέρος της έρευνας υποστηρίζει ότι η σημασιακή ανάλυση χρησιμοποιείται με επιτυχία για την εξαγωγή του μη κυριολεκτικού νοήματος όψιμα, κατά μέσο όρο μετά τα 9 έτη (Nippold & Rudzinski, 1993· Levorato & Cacciari, 1995· 1999)· άλλες έρευνες υποθέτουν ότι η ικανότητα για σημασιακή ανάλυση είναι πιο πρώιμη (από τα 5 ή τα 7 έτη) (Gibbs, 1991· Caillies & Le Sourn-Bissaoui, 2006· Cain et al., 2009).

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερευνών προσεγγίζει την κατανόηση, ενώ δεν υπάρχει σχεδόν κανένα στοιχείο για την παραγωγή ιδιωτισμών και, γενικότερα, φρασεολογισμών από παιδιά· στις λιγοστές εξαιρέσεις συγκαταλέγονται οι έρευνες των Levorato & Cacciari (1989· 1995) που αφορούν όμως παιδιά σχολικής ηλικίας. Λίγες επίσης παραμένουν και οι μελέτες που αναφέρονται σε παιδιά κάτω των 7 ετών. Η παρουσίασή μας θα εκθέσει δείγματα παραγωγής φρασεολογισμών από παιδιά ηλικίας 5 έως 7 ετών: τα δεδομένα μας αποτελούν προϊόν συλλογής και καταγραφής αυθόρμητου παιδικού λόγου, και γι' αυτό είναι περιορισμένα· το πλεονέκτημα της συγκεκριμένης συλλογής έγκειται στο ότι δεν είναι αποτέλεσμα τεχνητής πρόκλησης-παραγωγής με καθοδηγούμενο πείραμα. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να δείξει ότι τα παιδιά όχι μόνο κατανοούν αλλά και χρησιμοποιούν φρασεολογισμούς στο λόγο τους· μάλιστα, η ικανότητα αυτή είναι πολύ πιο πρώιμη από όσο είχε υποθεθεί. Γενικότερα, η έρευνά μας φιλοδοξεί να συνεισφέρει στη μελέτη όψεων της μη κυριολεξίας στο λόγο μικρών παιδιών.

2. Παραγωγή φρασεολογισμών (ΦΡ) από ελληνόφωνα παιδιά (5-7 ετών)

2.1. Η έρευνα και το υλικό

Το υλικό που θα παρουσιαστεί αφορά τη συλλογή ΦΡ ύστερα από ελεύθερη παρατήρηση και καταγραφή εκφωνημάτων από αυθόρμητο λόγο παιδιών ηλικίας 5 έως 7 ετών², σε ποικιλία φυσικών οικείων καταστάσεων, όπως σπίτι, παιδότοπος, παιδική χαρά, εργαστήριο δημιουργικής απασχόλησης για παιδιά κ.ά. (naturalistic observation, natural speech sampling). Η συλλογή δεδομένων που χρησιμοποιείται στην παρούσα περιγραφική έρευνα περιλαμβάνει 65 εκφωνήματα από 47 παιδιά, 29 κορίτσια και 18 αγόρια, που διαμένουν στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης και προέρχονται από οικογένειες μεσαίου και ανώτερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, όλες ελληνικής εθνικότητας. Επειδή πρόκειται για παραγωγή, και μάλιστα εκφράσεων που δεν εκφωνούνται συχνά από μικρά παιδιά, δε θα μπορούσε εύκολα να εφαρμοστεί κάποια ειδική πειραματική μεθοδολογία, αλλά ούτε και θα ήταν θεμιτό σε αυτή τη φάση της έρευνας: έτσι, ο

² 4.7 έως 7.2 ετών

τρόπος συλλογής του υλικού ήταν η επιτόπια και λεπτομερής καταγραφή της εκφωνηθείσας έκφρασης που προέκυπτε τυχαία στο λόγο (και πολλές φορές και της επεξηγήσής του ΦΡ από το ίδιο το παιδί) σε ένα ειδικά διαμορφωμένο γλωσσικό σημειωματάριο-κατάλογο· τα στοιχεία του παιδιού αλλά και περιγραφή των συνθηκών εκφώνησης του ΦΡ καταγράφονταν επίσης. Το υλικό είναι αποτέλεσμα συλλογής δεδομένων πέντε περίπου ετών, ενώ ο εμπλουτισμός της σχετικής βάσης συνεχίζεται.

Από τη μελέτη και την ποιοτική ανάλυση του υλικού που συγκεντρώσαμε έως τώρα, προκύπτουν κατηγορίες ΦΡ στον παιδικό λόγο. Αμέσως παρακάτω θα παρουσιαστεί μια περιγραφή τους τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς τη σημασία / χρήση.

2.2. Μορφές ΦΡ στον παιδικό λόγο

Οι ΦΡ στον παιδικό λόγο μπορεί να έχουν τη συμβατική («ενήλικη») μορφή, ή να τροποποιούνται γραμματικά ή λεξικά. Η συντριπτική πλειοψηφία των ΦΡ που καταγράφηκαν έχουν υποστεί λεξική τροποποίηση, ένα μέρος έχει τροποποιηθεί γραμματικά, και πολύ λιγότεροι είναι οι ΦΡ που εμφανίζονται στο λόγο παιδιών 5-7 ετών με τη μορφή που συναντώνται στον ενήλικο λόγο.

Όσον αφορά τις τροποποιήσεις των ΦΡ σε λεξικό επίπεδο, εμφανίζονται οι εξής κατηγορίες:

- Αντικατάσταση μιας (ή και παραπάνω) λέξης με συνώνυμη / από το ίδιο σημασιολογικό πεδίο:

(1) *μαμά, το μωρό πειράζει τα πράγματά μου... έι, θα σε κοπανήσω στο ξύλο!* [αντί: θα σε σπάσω]

(2) *...και μετά φοβήθηκε και έγινε στάχτη...* [αντί: έγινε καπνός]

(3) *θύμωσε πολύ και βγήκε από τον εαυτό του* [αντί: εκτός εαυτού]

(4) *γίναμε πάνω κάτω με το πάρτι μου* [αντί: άνω κάτω]

(5) *εγώ κοιμάμαι νωρίς, κοιμάμαι σαν τις κότες* [αντί: με τις κότες]

(6) *καλά, για μια φορά θα πάω πίσω και θα σου κάνω το χατίρι* [αντί: κάνω πίσω]

- Αντικατάσταση μιας (ή και παραπάνω) λέξης με μια άλλη λόγω συνειρμού, συνήθως τύπου «παρετυμολογίας»:

(7) *κουράστηκε τόσο πολύ που έπεσε σωρός* [αντί: έπεσε ξερός]

(8) *είναι πέρα τρέχει, δεν τη νοιάζει τίποτα!* [αντί: πέρα βρέχει]

(9) *... και από κει και μετά, έκαναν ζωή και βόλτα* [αντί: ζωή και κότα]

- Αφαίρεση ή πρόσθεση στοιχείων στον ΦΡ:

(10) *καλά να πάθεις, () θέλει ο κώλος σου...*

(11) *τι νόμιζες, θα με νικούσες; Σε έφαγα σαν λάχανο!*

- Μίξη στοιχείων από 2 ΦΡ:

(12) *δεν ξέρω κιχ, μη με ρωτάς άλλο* [δεν ξέρω γρι-δε βγάζω κιχ]

(13) *τον τρόμαξα, και το έφερε πίσω ώσπου να πεις τάκα τάκα* [ώσπου να πεις κίμινο-στο τάκα τάκα]

(14) *εεεεε σταμάτα πια! Μου έχεις πρήξει τα νεύρα!* [πρήζω σε κπ. το συκώτι-σπάω τα νεύρα]

Η αντικατάσταση λέξεων σε έναν ΦΡ είναι η συχνότερη μορφή λεξικής τροποποίησης· πολλές φορές η τροποποίηση αφορά την αλλαγή ενός πιο ειδικού ή σπάνιου ή λόγιου στοιχείου (παραδ. 3-4), πράγμα που φαίνεται ότι κάνει την έκφραση περισσότερο κατανοητή. Η ίδια λογική φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση που μια λέξη αντικαθίσταται με μια άλλη, με έναν τρόπο που θυμίζει τη διαδικασία της ανάπτυξης των παρετυμολογιών (παραδ. 7,8,9), αφού φαίνεται ότι η έκφραση

αποκτά για το παιδί μια πιο αιτιολογημένη σχέση σημασίας και μορφής, πράγμα που την κάνει και πιο κατανοητή / αιτιολογημένη. Η πρόσθεση ή αφαίρεση στοιχείων εντοπίζεται περισσότερο σε περιπτώσεις που ο ΦΡ εμφανίζει τον αδύνατο τύπο της αντωνυμίας *αυτός-ή-ό* και στερείται ενός σημειομένου: *ποια τα είναι αυτά που θέλει ο κώλος μου* (παραδ. 10); Επίσης, η πρόσθεση στοιχείων εντοπίζεται όταν το παιδί έχει την αίσθηση ότι λείπει κάτι σημασιοσυντακτικά (βλ. παραδ. 11). Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις αποκαθίσταται μια σημασιακή ή / και γραμματική «ανωμαλία», κατά την αντίληψη του παιδιού. Όσον αφορά τη μίξη στοιχείων από δύο ΦΡ, εντοπίζεται κυρίως στις περιπτώσεις όπου κάποιο από τα στοιχεία στερούνται λεξικής σημασίας εκτός της έκφρασης, αλλά και εμφανίζουν φωνολογικές ομοιότητες (παραδ.12-13), ή όταν οι δυο ΦΡ έχουν παρεμφερή σημασία (παραδ. 13-14). Φαίνεται δηλαδή, ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, το παιδί δε θυμάται ή και δεν έχει κατακτήσει την ακριβή σημασία (ή χρήση) του ΦΡ, οπότε προσπαθεί μέσω της λεξικής τροποποίησης να κάνει πιο διαφανή σημασιακά, πιο αιτιολογημένη μια έκφραση, αντικαθιστώντας τα στοιχεία που είναι πιο λόγια / σπάνια ή λιγότερο γενικά ως προς τη σημασία (π.χ. *κοπανήσω* αντί *σπάσω*, *πάνω κάτω* αντί *άνω κάτω*: παραδ. 1,4 κ.ά.)

Η γραμματική τροποποίηση αφορά τη χρήση μιας άλλης ρηματικής όψης, χρόνου, ή την αλλαγή της σειράς των όρων σε λεξικά σύνολα που, συνήθως, δεν επιδέχονται τέτοιου είδους παρεμβάσεις-αλλαγές:

(15) *κάθε φορά που θα το λέει, θα ανοίγει η γη να με καταπίνει*

(16) *δε θέλω τώρα, θα μου καπνίσει αύριο να πάω*

(17) *τω θεώ δόξα, ήρθε*

(18) *έξω είναι η μαμά, πιάνει το μωρό στα πράσα, στις ζημιές*

Αν οι λόγοι των λεξικών τροποποιήσεων είναι περισσότερο σημασιακοί, οι λόγοι των γραμματικών τροποποιήσεων είναι μάλλον περισσότερο η μη ακριβής γνώση των συμβάσεων ως προς τη μορφή του (ότι δηλαδή οι ιδιωτισμοί είναι συνεύρεση ορισμένων λεξικών στοιχείων με αυξημένο βαθμό σταθερότητας ως προς τη μορφή, που δεν επιτρέπει πολλές φορές τη χρήση άλλης γραμματικής κατηγορίας της λέξης) και δευτερευόντως σημασιακοί. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι και στην κατηγορία της λεξικής τροποποίησης δεν παίζει ρόλο η μη αντίληψη της δεσμευμένης (υποχρεωτικής) συνεύρεσης των στοιχείων ενός ΦΡ: για παράδειγμα, στην προσθαφαίρεση στοιχείων (παραδ. 10-11), η άγνοια της υποχρεωτικής συνεύρεσης των συγκεκριμένων λέξεων και τα σημασιοσυντακτικά κενά κάνουν από κοινού δυνατή την ανακατασκευή των εκφράσεων από μέρους του παιδιού.

Μια άλλη κατηγορία είναι κατασκευασμένες από το ίδιο το παιδί εκφράσεις-νεολογισμοί, που θυμίζουν τη δομή, τη σημασία και τη λειτουργία των φρασεολογισμών στον ενήλικο λόγο:

(19) *βρήκα το μυαλό μου [εννοεί 'το θυμήθηκα']*

(20) *έχω μαγεία με αυτό το βιβλίο [ενν. 'μου αρέσει πολύ']*

(21) *πνίγηκα στο παιχνίδι και ξεχάστηκα να έρθω [ενν. 'με απορρόφησε']*

Η περίπτωση των εκφράσεων με τη συμβατική, «ενήλικη» μορφή, θα εξεταστεί αμέσως παρακάτω, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις διαπιστώνεται και σημασιακή αλλαγή (π.χ. *θα σου βγάλω την ψυχή* [εννοεί 'θα σε σκοτώσω']).

2.3 Σημασία ΦΡ στον παιδικό λόγο

Σε πάρα πολλές περιπτώσεις διαπιστώθηκε ότι η σημασία ενός ΦΡ έχει γίνει αντιληπτή από το παιδί (παρότι η μορφή της ενδέχεται να εμφανίζεται αλλαγμένη (παραδ. 2, 4, 7 κ.ά.))· η έκφραση δηλαδή λειτουργεί στο λόγο του παιδιού ακριβώς όπως και στον ενήλικο λόγο. Σε ορισμένες περιπτώσεις η «απόκλιση» εντοπίζεται καθαρά στο πεδίο της χρήσης:

(22) *τον μάλωσες πολύ, και τώρα στενοχωριέται από την κορφή ως τα νύχια!*

Σε άλλες περιπτώσεις (ίσως και στις περισσότερες) ο ΦΡ εμφανίζεται με μια ελαφρώς διαφορετική σημασία στο λόγο του παιδιού. Παρατηρώντας το υλικό, μπορούμε να εντοπίσουμε τις εξής κατηγορίες:

- σημασία που πλησιάζει πολύ μια κυριολεκτική ερμηνεία του ΦΡ:

(23) *ο μπαμπάς μου είναι πολύ απασχολημένος κάθε μέρα, κάθε μέρα τρέχει και δεν του φτάνει (ο χρόνος;)*

- ιδιωτισμική σημασία με υποέκταση (δηλαδή σε γενικές γραμμές αντιστοιχεί στη σημασία του ΦΡ στον ενήλικο λόγο, αλλά είναι πιο περιορισμένη):

(24) *μαμά, πήρε πολύ αέρα ο Κ. (εννοεί 'μου συμπεριφέρεται άσχημα')*

(25) *νομίζω ότι το πήρες στραβά (ενν. 'δεν κατάλαβες εντελώς τίποτα')*

- ιδιωτισμική σημασία με υπερέκταση (δηλαδή σε γενικές γραμμές αντιστοιχεί στη σημασία του ΦΡ στον ενήλικο λόγο, αλλά είναι πιο διευρυμένη):

(26) *...και μετά φοβήθηκε και έγινε στάχτη...* [αντί: *έγινε καπνός, ενώ εννοεί 'έφυγε και δε γύρισε ποτέ']*

(27) *θα σου βγάλω την ψυχή* [ενν. 'θα σε σκοτώσω']

(28) *έχει καταπιεί τη γλώσσα του* (ενν. 'φοβήθηκε τόσο πολύ που δε μιλάει, δεν κινείται, δεν μπορεί να φάει...')

- Η έκφραση που χρησιμοποιείται έχει σαφώς μη κυριολεκτική / ιδιωτισμική σημασία αλλά η μορφή αντιστοιχεί σε μια άλλη έκφραση (ή είναι κατασκευασμένη από το παιδί, και ως προς τη μορφή και ως προς τη σημασία, βλ. και παραδ. 19 - 21):

(29) *έχω στραβομάρα, άσε με* (εννοεί 'ξύπνησα στραβά, δεν έχω διάθεση')

(30) *χτες στο σπίτι έβαλα τα καλά μου* (ενν. 'τα ρούχα που μου αρέσουν')

Συνολικά, μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι όταν ένα παιδί χρησιμοποιεί ΦΡ στο λόγο του δεν τους αποδίδει κυριολεκτική σημασία (ελάχιστες οι συγκεκριμένες περιπτώσεις) αλλά μη κυριολεκτική – ιδιωτισμική, έστω και αν το εύρος της δε συμπίπτει απόλυτα με τη συμβατική σημασία στον ενήλικο λόγο (π.χ. υποεκτάσεις, υπερεκτάσεις). Ακόμα και αν ένας ΦΡ χρησιμοποιείται σε ακατάλληλα συμφραζόμενα ή του αποδίδεται μια διαφορετική από την «ενήλικη» σημασία, το αποτέλεσμα δεν είναι κυριολεκτικό: είναι φανερό επίσης ότι το παιδί έχει επίγνωση της ιδιωτισμικότητας και την επιδιώκει (με επιτυχία σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά).

3. Συζήτηση και συμπεράσματα

Όπως ήδη αναφέρθηκε, πολύ λίγες είναι οι έρευνες που αφορούν την παραγωγή ιδιωτισμών και, γενικότερα, φρασεολογισμών από παιδιά ιδίως σε μικρότερες ηλικίες (κάτω των επτά ετών). Ωστόσο, υπάρχουν λιγοστές συλλογές με υλικό από την παιδική γλώσσα στις οποίες αναφέρονται και κάποιοι φρασεολογισμοί· μια τέτοια συλλογή από ρωσόφωνα παιδιά είναι του Chukovskij

(1933), ενός από τους πρώτους μελετητές της παιδικής γλώσσας στα ρωσικά, που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη δημιουργικότητα των μικρών παιδιών (2-5 ετών)· κάποια άλλα παραδείγματα ανήκουν στο υλικό που καταγράφει η Tseytlin (2000) όπου παρατίθενται λέξεις και εκφράσεις κατασκευασμένες από ρωσόφωνα παιδιά ηλικίας 3-8 ετών. Μετά από σύγκριση του υλικού από ελληνόφωνα παιδιά με το αντίστοιχο υλικό από ρωσόφωνα παιδιά, παρατηρήσαμε ότι υπάρχει σύμπτωση σε πολλές από τις κατηγορίες που εντοπίσαμε παραπάνω. Σε γενικές γραμμές, τόσο στην παραγωγή ελληνόφωνων παιδιών όσο και ρωσόφωνων, πολύ λίγες ήταν οι κυριολεκτικές ερμηνείες των ΦΡ και η χρήση τους ως τέτοιων. Αντίθετα, η μη κυριολεκτική χρήση των ΦΡ ήταν εμφανής στη συντριπτική πλειοψηφία των παραδειγμάτων, έστω και αν η σημασία δεν είχε πάντα το ίδιο εύρος με τη συμβατική «νόρμα» ή η μορφή τους δε συνέπιπτε πάντα απόλυτα με αυτή στον ενήλικο λόγο (βλ. ό.π.: 2). Πιο συγκεκριμένα, στο υλικό που παρουσιάσαμε η *μορφή* των φρασεολογισμών στο λόγο ελληνόφωνων παιδιών 5 έως 7 ετών εμφανιζόταν αρκετές φορές τροποποιημένη (τις περισσότερες φορές επρόκειτο για αντικατάσταση κάποιου συστατικού με συνώνυμο/ λέξημα από το ίδιο σημασιολογικό πεδίο). Η *σημασία* των φρασεολογισμών εμφανιζόταν συνήθως επίσης τροποποιημένη στον παιδικό λόγο (δηλαδή δε συνέπιπτε πλήρως με τη σημασία στον ενήλικο λόγο), με συχνότερες τις περιπτώσεις των υπο- και υπερεκτάσεων· στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν μη κυριολεκτική. Και λέμε μη κυριολεκτική και όχι ιδιωτισμική, γιατί κάποιοι ιδιωτισμοί, ιδίως αυτοί με πολύ υψηλό βαθμό συμβατικοποίησης / αδιαφάνειας, είναι και προϊόν μάθησης· επομένως, το ότι δεν αποδίδεται επακριβώς η (ιδιωτισμική) σημασία τους από ένα παιδί, δεν είναι μόνο λόγω (μικρής) ηλικίας: το ίδιο ακριβώς θα μπορούσε να συμβεί και στη θέση ενός ενήλικα που δεν ξέρει ακριβώς τη σημασία ενός ιδιωτισμού, και θα απέδιδε μια περισσότερο ή λιγότερο διαφορετική, αλλά πάντως μη κυριολεκτική σημασία.

Η ύπαρξη ΦΡ στον παιδικό λόγο, και μάλιστα αρκετά νωρίς, φανερώνει με σαφήνεια ότι τα παιδιά είναι σε θέση και να αντιληφθούν, να ερμηνεύσουν και να χρησιμοποιήσουν τη μη κυριολεξία: στις περισσότερες περιπτώσεις, τροποποιούν μια στερεότυπη έκφραση για να αυξήσουν τη σημασιακή της διαφάνεια, προσπαθώντας να αιτιολογήσουν πιο καθαρά τη σχέση κυριολεκτικού και μη κυριολεκτικού σε ένα λεξικό σύνολο (π.χ. *βρίζω τα δόντια σε κάποιον* [με την έννοια *μαλώνω*], *βγήκα από τον εαυτό μου, κοπανάω στο ξύλο, γίναμε πάνω κάτω*, κ.ά.). Αυτό σημαίνει ότι κάνουν σημασιακή ανάλυση των εκφράσεων και χρησιμοποιούν τα κυριολεκτικά τους συστατικά για να αναχθούν στη μη κυριολεξία: εξάλλου, μόνο έτσι μια «επανασύνθεση» του ΦΡ από το παιδί θα ήταν εφικτή. Ακόμα και στην περίπτωση που κατασκευάζουν δικούς τους νεολογισμούς-φρασεολογισμούς, είναι φανερό η χρήση αναλογικών μοντέλων από άλλους (συμβατικοποιημένους) ΦΡ: για να το καταφέρουν, θα πρέπει να έχει προηγηθεί σημασιασιοσυντακτική ανάλυση ενός μοντέλου-προτύπου, π.χ. *βάζω τη σιωπή* (πρβ. *βάζω τις φωνές*), *πνίγηκα στο παιχνίδι* (πρβ. *πνίγομαι στη δουλειά*) κ.ά.

Όσον αφορά τη σχέση κατανόησης και (ανα)παραγωγής-χρήσης, φαίνεται ότι τα μικρά παιδιά (και όχι μόνο αυτά!) χρησιμοποιούν ΦΡ μόνο εφόσον έχουν κατανοήσει τουλάχιστον ένα μέρος τους. Αν όμως για την κατανόηση μιας έκφρασης η μερική σημασιακή ανάλυση είναι απαραίτητη (για την τελική κατάκτηση της σημασίας της), κατά την παραγωγή η σημασιακή ανάλυση είναι απαραίτητη για έναν λόγο ακόμα: για να *αιτιολογήσουν* τη σχέση των κυριολεκτικών σημασιών των συστατικών του ΦΡ και της μη κυριολεκτικής, συνολικής σημασίας, ώστε να είναι σε θέση και να τον χρησιμοποιήσουν. Είναι αξιοσημείωτο, ότι πολύ λίγα παιδιά αντιλαμβάνονται και χρησιμοποιούν κυριολεκτικά έναν ΦΡ (εφόσον βέβαια δεν είναι κάποιος ιδιωτισμός με υψηλό βαθμό συμβατικοποίησης και είναι αποκομμένος από τα συμφραζόμενα): μπορεί να ρωτήσουν για τη σημασία του ή μπορεί να κάνουν τη δική τους απόπειρα ερμηνείας και χρήσης, που, αν και δεν

ανταποκρίνεται πάντα στην καθιερωμένη νόρμα, φανερώνει εντούτοις την επίγνωση της μη κυριολεξίας εκ μέρους του παιδιού και την προσπάθεια ανεύρεσης της συμβατικοποιημένης σημασίας. Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά έχουν πολύ νωρίς επίγνωση της μη κυριολεξίας, και μόλις “ελέγξουν” και κατακτήσουν έστω ένα μέρος της ιδιωτισμικής σημασίας ενός ΦΡ, τον χρησιμοποιούν σε διάφορα περιβάλλοντα μέχρι να κατακτήσουν το ακριβές σημασιακό του εύρος.

Συνδυάζοντας τις παραπάνω παρατηρήσεις και με άλλα στοιχεία που προκύπτουν στο λόγο του παιδιού, θα μπορούσαμε ίσως να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις που αφορούν την ανάπτυξη της μη κυριολεκτικής ικανότητας του παιδιού γενικότερα. Σύμφωνα με τους Levorato & Cacciari (1995) αλλά και μια μερίδα ερευνητών³, η ανάπτυξη της μη κυριολεκτικής ικανότητας είναι μια όψιμη δεξιότητα: σύμφωνα με αυτή την άποψη, παιδιά κάτω των 7 ετών δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσουν μη κυριολεκτικά όχι μόνο ιδιωτισμούς, αλλά και μεταφορές ή παροιμίες, τόσο μέσα σε συμφραζόμενα όσο και εκτός συμφραζομένων· το γεγονός αυτό αποδίδεται στη γνωσιακή τους ανωριμότητα, μια και θεωρείται ότι η προσκόλληση των παιδιών στο συγκεκριμένο και την πραγματικότητα τα δεσμεύει σε μια κυριολεκτική και βασικά αναφορική αντίληψη της γλώσσας. Σε μια επόμενη αναπτυξιακή φάση, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι αυτό που λέγεται και αυτό που εννοείται (κυριολεξία-μη κυριολεξία) δε συμπίπτουν πάντα (8-9 ετών). Μόνο αργότερα (περίπου 9-10 ετών) θεωρείται ότι η μη κυριολεκτική ικανότητα έχει αναπτυχθεί αρκετά ώστε να κατανοήσουν ότι ένα εκφώνημα δεν ερμηνεύεται πάντα κυριολεκτικά, ενώ είναι ικανά να παραγάγουν μη κυριολεκτικά εκφωνήματα γύρω στα 11 και εξής πια έτη (Levorato & Cacciari, 1995). Πιο πρόσφατες έρευνες όμως, δεν υποστηρίζουν κάτι τέτοιο: τόσο η μελέτη της κατανόησης των ιδιωτισμών από παιδιά (Gibbs, 1991· Caillies & Le Sourn-Bissaoui, 2006· Cain et al., 2009 κ.ά.) όσο και η μελέτη της ανάπτυξης μεταφορικών εκφράσεων (Billow, 1988· Gentner, 1989· Epstein & Gamlin, 1994· Özcaliskan, 2007 κ.ά.) συνηγορούν υπέρ μιας μη κυριολεκτικής ικανότητας που είναι εμφανής από τα 4-5 έτη και ακόμα πιο νωρίς. Επιπλέον, ο βαθμός της σημασιακής ανάλυσης για την οποία είναι ικανά τα παιδιά φαίνεται και από την κατασκευή νεολογισμών (π.χ. *τα μπαλαρινά* [τα ρούχα της μπαλαρίνας], *πινελεύω* [ζωγραφίζω με πινέλο], *η γελατζού* [αυτή που γελάει συχνά], *ο τρελίστας* [αυτός που κάνει τρέλες], *ξεχαρίζω* κ.ά.: Motsiou, 2012): η κατασκευή τέτοιων λέξεων στην ηλικία των 3,5 και 4 ετών θα ήταν αδύνατη εάν τα παιδιά δεν είχαν προβεί σε εκτεταμένες μορφοσυντακτικές και σημασιολογικές αναλύσεις.

Συμπερασματικά, τα παρόντα δεδομένα μας που αφορούν την παραγωγή φρασεολογισμών σε παιδιά ηλικίας 5-7 ετών επιβεβαιώνουν τόσο την ύπαρξη μιας αναπτυγμένης σε αρκετό βαθμό μη κυριολεκτικής ικανότητας, όσο και τη χρήση της σημασιακής ανάλυσης ως στρατηγικής, χωρίς την ύπαρξη της οποίας δε θα ήταν εφικτή η κατανόηση και η παραγωγή-χρήση ιδιωτισμικών εκφράσεων σε αυτή την ηλικία. Επίσης, αν και η ανάπτυξη της μη κυριολεκτικής ικανότητας είναι αναμφισβήτητα μια διαδικασία που προχωρά σταδιακά και εξελίσσεται μέχρι να εξισωθεί με την αντίστοιχη ενήλικη, θα πρέπει όμως να παραδεχτούμε ότι η ηλικιακή αφετηρία είναι μάλλον πρώιμη. Ωστόσο, είναι αυτονόητο ότι η παρούσα έρευνα είναι περιορισμένη και ότι μια μελέτη σε μεγαλύτερη κλίμακα είναι επιβεβλημένη, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η ορθότητα ή μη των παρατηρήσεών μας, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά την παραγωγή φρασεολογισμών από τόσο μικρά παιδιά.

³ Βλ. π.χ. Winner, Rosenthal & Gardner 1976, Ackerman 1982, Vosniadou 1987, Abkarian, Jones & West 1992, κ.ά.

Βιβλιογραφία

- Abkarian, B.B., Jones, A. & West, G. (1992). Young children's idiom comprehension: trying to get the picture. *Journal of Speech and Hearing Research* 35: 580-587.
- Ackerman, B.P. (1982). On Comprehending Idioms: Do Children Get the Picture? *Journal of Experimental Child Psychology* 33 (3): 439-454.
- Billow, M.R. (1988). Observing Spontaneous Metaphor in Children. Στο *Child's Language: A Reader*, (ed. M.B. Franklin & S.S. Barten) 314-326. New York: Oxford University Press.
- Gentner, D. (1989). "The Mechanisms of Analogical Reasoning". Στο S. Vosniadou & A. Ortony (eds), *Similarity and Analogical Reasoning*: 200-241. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cacciari, C., & Tabossi, P. (1988). The comprehension of idioms. *Journal of Memory and Language*, 27, 668-683.
- Caillies, S., & Le Sourn-Bissaoui, S. (2006). Idiom comprehension in French children: A cock-and-bull story. *European Journal of Developmental Psychology*, 3, 189-206.
- Cain, K., Towse, A.S. & Knight, R.S. (2009). The Development of Idiom Comprehension: An Investigation of Semantic and Contextual Processing Skills. *Journal of Experimental Child Psychology* 102 (3): 280-298.
- Chukovskij, K. (1963 [1933]). *От двух до пяти [From 2 to 5]*. (17 edition). Москва: Детгиз.
- Epstein, R. & Gamlin, R. (1994). Young children's comprehension of simple and complex metaphors presented in pictures and words. *Metaphor and Symbolic Activity*, 9 (3): 179-191.
- Gibbs, R.W. (1991). Semantic Analyzability in Children's Understanding of Idioms. *Journal of Speech and Hearing Research* 34 (3): 613-620.
- Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Levorato, M.C. & Cacciari, C. (1999). Idiom Comprehension in Children: Are the Effects of Semantic Analyzability and Context Separable? *European Journal of Cognitive Psychology* 11 (1): 51-66.
- Levorato, M.C., & Cacciari, C. (1995). The effects of different tasks on the comprehension and production of idioms in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 60, 261-283.
- Motsiou, E. (2012). Lexical innovations (neologisms) in children's speech: evidence from Greek. *Contrastive Linguistics* 2: 22-31, St. Kliment Ochridski University Press.

Nippold, M.A. & Rudzinski, M. (1993). Familiarity and Transparency in Idiom Explanation: A Developmental Study of Children and Adolescents. *Journal of Speech and Hearing Research* 36 (4): 728-737.

Nunberg, G. (1979). The Non-Uniqueness of Semantic Solutions: Polysemy. *Linguistics and Philosophy* 3 (2): 143-184.

Özçalışkan, S. (2007). Metaphors We Move By: Children's Developing Understanding of Metaphorical Motion in Typologically Distinct Languages. *Metaphor and Symbol*, 22 (2): 147-168.

Swinney, D. & Cutler, A. (1979). The Access and Processing of Idiomatic Expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18 (5): 523-534.

Titone, D.A. & Connine, C.M. (1999). On the Compositional and Noncompositional Nature of Idiomatic Expressions. *Journal of Pragmatics* 31 (12): 1655-1674.

Tseytlin, S. N. (2000). *Язык и ребенок: Лингвистика детской речи*. [*Language and Child: the linguistics of children's speech*]. Москва: ВЛАДОС.

Vosniadou, S. (1987). Children and Metaphors. *Child Development* 58: 870-885.

Winner, E., Rosenstiel, A.K., Gardner, H. (1976). The Development of Metaphoric Understanding. *Child's Language: A Reader* (M.B. Franklin & S.S. Barten (eds)): 303-313. Oxford: Oxford University Press.